DE BOOM VAN BELOFTE

Gerrit Damsma

De boom van belofte

Geschiedenis uit de 19de eeuw over een
Friese exodus naar de Nieuwe Wereld

BnB
Uitgeverij: Brave New Books

DE BOOM VAN BELOFTE
Documentaire historische roman
Vertaling: Copyright © 2017 Gerrit Damsma
Foto omslag: Copyright © 2017 Willem Wilstra
Uitgave: Brave New Books
ISBN: 978 94 021 5740 6

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any means without written permission from the Publisher.

Oorspronkelijke titel (Friese paperback - eerste druk):
DE BEAM FAN BELOFTE
Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de provincie Fryslân
© 2001 Gerrit Damsma
ISBN: 90-73554-71-3

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG
Damsma, Gerrit
De beam fan belofte: roman/Gerrit Damsma - Ljouwert [Leeuwarden]
Uitgeverij Frysk en Frij
Met literatuur-opgave en verantwoording
NUGI 341
Trefwoord: roman; oorspronkelijk Fries

Give me your tired, your poor, your
huddled masses yearning to breathe free,
the wretched refuse of your teeming shore
send these, the homeless, tempest-tossed,
to me: I lift my lamp beside the
Golden Door.

Statue of Liberty

(Texas; gedicht van Emma Lazarus.
De tekst staat op het vrijheidsbeeld in New York)

Geef me je vermoeiden, je armen, je
samenraapsel, verlangend om in vrijheid adem te halen,
het wrakhout van je volle kusten
stuur dezen, de daklozen, de door storm geteisterden,
naar mij toe: ik hef mijn lamp omhoog naast de
Gouden Deur.

Voor Nank

INHOUD

PROLOOG

EERSTE DEEL: DE BOOM VAN VERDRIET

Hoofdstuk I: Bolsward heb ik lief als plek
Hoofdstuk II: Vergeet m'n naam niet
Hoofdstuk III: Ga heen, stout steegenoot, ga heen
Hoofdstuk IV: De Wâlden… , dit is nu mijn wereld
Hoofdstuk V: De armoede van 'de kleine kerk'
Hoofdstuk VI: De boom van verdriet
Hoofdstuk VII: Het wordt menens
Hoofdstuk VIII: Hoe zwaar het valt, zo van elkaar te scheiden

TWEEDE DEEL: DE REIS

Hoofdstuk IX: De Vesta: stank en storm
Hoofdstuk X: Amerika, waar moet ik zwerver, ergens heen
Hoofdstuk XI: Is dit nu het paradijs?
Hoofdstuk XII: Spijker je naam aan een boom en je hebt je stad
Hoofdstuk XIII: Bomen treuren om alle droefenis van Waukazoo
Hoofdstuk XIV: Op vlotten naar het beloofde land
Hoofdstuk XV: Uw druk zal verwiss'len in geluk

DERDE DEEL: DE BOOM VAN BELOFTE

Hoofdstuk XVI: In de schaduw van de Pakebeam
Hoofdstuk XVII: Zijn we hier naartoe gebracht om te sterven?
Hoofdstuk XVIII: Hoe vet soppen andermans schotels
Hoofdstuk XIX: Hands can make a house, hearts can make a home
Hoofdstuk XX: Elk is drok yn roeren, om syn dwaan te stjoeren*
Hoofdstuk XXI: Ik mis je wel hoor, mijn jongen
Hoofdstuk XXII: Lieve… heit misschien wel
Hoofdstuk XXIII: Een lek dak kan de zon voor de gek houden, maar de regen niet
Hoofdstuk XXIV: Die paupers in het woud moeten zichzelf maar redden
Hoofdstuk XXV: Er zit weer muziek in

Hoofdstuk XXVI: Banaal, dat bidden in zo'n vreemde taal
Hoofdstuk XXVII: Het wiegje wordt een kistje
Hoofdstuk XXVIII: Schrijf maar gauw terug
Hoofdstuk XXIX: De sneeuw die komt bij scheepswolken vol
Hoofdstuk XXX: Grond onder de voeten en toekomst vooruit
Hoofdstuk XXXI: De Pakebeam: die weet alles van ons
Hoofdstuk XXXII: Stemmen als een echte Amerikaan
Hoofdstuk XXXIII: Anderen oogsten wat wij zaaien

EPILOOG
Verantwoording
Bronnen van citaten en verklaringen
Passagierslijst Vesta
Kaartje

PROLOOG

Dit boek is mede geschreven ter nagedachtenis aan en uit respect voor Jan Verdonk, pionier van de stichting 'In de voetsporen'. Hij zette mij op het spoor van de oude landverhuizers uit het midden van de 19de eeuw. Ze kwamen uit alle delen van het land: uit Holland, Zeeland, Gelderland, Groningen, Drenthe, Overijssel. Ook vanuit Friesland ontvluchtten honderden mensen werkloosheid, armoede of het geruzie in de kerk. Vol vertrouwen en hoop reisden ze af naar de Nieuwe Wereld.

Ze hadden een droom! Amerika was het land van vrijheid, ruimte, werk en welvaart. Ze trokken weg in grote groepen van geloofsgenoten om niet verstrooid te raken onder mensen met een andere taal, godsdienst of vreemde zeden.

De eerste groep Friezen - negenenveertig mannen en vrouwen en 29 kinderen, onder leiding van dominee Marten Annes Ypma - kapten zich in 1847 en in de jaren daarna diepweg in de eenzame bossen van Michigan een nieuwe woonplaats: Vriesland. Het was een strijd op leven en dood. De nederzettingen in de Nederlandse kolonie (Holland, Zeeland, Vriesland, Groningen, Drenthe, Overisel, Graafschap en anderen) zijn gebouwd *'on the bones of the founders'*- op de beenderen van de stichters. Na de eerste zware jaren klauterden de pioniers wat tegen de wal op en werd het woud opengelegd voor landbouw en veeteelt. Het waren verbeten doorzetters, die uit het niets een nieuw bestaan wisten op te bouwen.

In 1986 maakte ik – als journalist van het Friesch Dagblad – een reis naar (oud)emigranten en hun nageslacht in Michigan.De verhalen over en de geschiedenis van deze eerste landverhuizers fascineerde mij. De neerslag van al mijn naspeuringen kan men in dit boek terugvinden. De meeste romanfiguren hebben werkelijk geleefd, een paar niet. Maar allemaal zijn het mensen van vlees en bloed. Hun levensverhaal heb ik opgetekend: als eresaluut.

Gerrit Damsma

Eerste deel

De boom van verdriet

HOOFDSTUK I

Bolsward heb ik lief als plek,
*waar ik werd grootgebracht en onderricht.**

MAART 1846

Een bonte kraai heeft het voorjaar in z'n bol, krast verrast 'verrèèèèk…' en hipt behendig de helling van het hoge bolwerk af. De oude iepen zitten volop in knop. Er schemert al een rood waas door. De fijngeveerde takken in de kruin wuiven naar een troep late ganzen. Even over de stadsgracht strijken ze neer in het weiland en nemen het geelgroene gras te grazen.
De lucht is maartblauw, de noordenwind nog schraal en ik ruik de prikkelende geur van het boerenland. Ergens halfweg Hichtum heeft een boer zijn mestkar uitgereden en heel Bolsward snuift er een neusvol van op. Richting Schettens ligt het land er stil en verlaten bij. Een koppel kieviten duikelt er nog wat onwennig in rond.
Wat een groot verschil met maart vorig jaar. Zo bar koud als toen zal het niet vaak geweest zijn. Halverwege maart vroor het 's nachts nog 20 graden en overdag kwam de temperatuur niet hoger dan 10 graden onder nul. Sloten en grachten zaten nog dik onder het ijs en bij de Blauwpoort waren ze op 23 maart, met Pasen, nog aan het schaatsen. Er was een hardrijderij en in een koek-en-zopiekraam verkochten ze paaseieren.

Het witte schelpengruis van het Westerbolwerk knispert onder m'n klompen. Ik gooi onderhands een plat steentje naar beneden en het hipt – net als de bonte kraai in het gras – met sprongetjes over het water.
In een paar stappen spring ik via het smalle trappetje naar beneden en loop de Bargefenne op. M'n klompen klossen ongemakkelijk over de ongelijke keistenen. Aan de andere kant van de smalle gracht rammelt de kar van Jan Petrolie voorbij. De forse trekhond zet er vaart achter en de kleine Jan kan hem maar amper bijbenen. Hij huppelt achter de hond aan; zijn pet staat even scheef als zijn linkervoet. Hij vloekt de pannen van het dak,

maar het helpt geen zier. Op de hoek van de Bargefenne en het Skilwyk zit oude Doekele al gapend op de stoep. Vlakbij, op de Oranjebrug naar de Dijkstraat, staan een paar lanterfanters sloom te pruimen en kwitsen af en toe een straal bruin tabakssap in het water. Het Skilwyk is hier, tussen ons huis en de gracht, zo smal dat twee paardenwagens elkaar nauwelijks kunnen passeren.

De oude bel klingelt schel door de lege, holle winkel en gang naar de achterkamer en ik roep: 'Blijf maar!'. Een wee gevoel kruipt vanuit m'n maag omhoog. Ik moet er niet aan denken dat ik al dit vertrouwde zal achterlaten: de winkel met zijn grote, groene beschuitbus, de donkerrode koektrommels en de geelkoperen weegschalen, het Skilwyk met zijn oude burgerhuizen, winkels en boerderijtjes.
We hebben hier een bakkerij gehad, maar volgens heit* en pake* is er in de stad geen droog brood meer mee te verdienen. Het meel is peperduur, en niet alleen het meel. Na de aardappelziekte van vorig jaar zijn aardappelen voor de gewone man ook niet meer te betalen. Veel mensen eten 's morgens, 's middags en 's avonds hetzelfde recept: grote of bruine bonen. Er is veel werkloosheid, armoede en honger in de stad.
"Dat kan zo niet lang meer doorgaan. Er komt straks trammelant van," hoorde ik heit gisteren tegen pake zeggen. Hij kan het weten. Hij dient nog bij een andere bakker als knecht, voor zolang het duurt. Vroeg op en dan vanachter de warme oven met bezweet lijf de straat op om brood te venten, naar mensen die nog wat geld in huis hebben. Van pake hoorde ik dat driekwart van de Bolswarders in grote armoede leeft. Geen werk, en dus geen eten. Ze moeten de hand ophouden bij de armenvoogd of bij de kerk. Ik heb ook in de bakkerij gewerkt, maar nu hang ik overdag maar wat rond. Dat staat me tegen. Ik ben negentien en wil aanpakken, werken. Desnoods ergens anders.

Ik loop door de donkere gang naar de achterkamer. We wonen hier met ons negenen. Boven-achter is de grote slaapkamer, waar heit en mem* en de drie zusjes slapen. Zelf slaap ik, met mijn broer, op de tochtige zolder. Afgelopen winter lag ik, ondanks drie paardendekens, nog te rillen van de kou.

In de grote voorkamer boven bivakkeren al een jaar of tien pake Geert en beppe* Japikje. Ze hebben er hun eigen bedoeninkje.
Ik wip geregeld even binnen voor een praatje. Pake is mijn grote kameraad. Hij heeft een flink gevulde boekenkast en een geheugen als een ijzeren pot. Veel van zijn boeken heb ik al gelezen, vooral geschiedenisboeken. Vaak praten we er samen over.
Pake is een forse man, met een forse kop: hij heeft zo'n mooie kale knikker, een krans zilverhaar, een witte snor en sik boven een opstaand puntboordje. Het zwarte vest, met de gouden horlogeketting, spant strak om zijn dikke buik. Als hij z'n ogen half dichtknijpt en wat streng kijkt, dan lijkt hij net een baron.
Een enkele keer maken we samen wel eens een kuier over het bolwerk. Dan kan ik het nooit nalaten om te vragen: "Hoe laat is het eigenlijk, pake?" Er volgt een heel ritueel. Hij blijft staan, haalt met gratie in zijn holle hand het gouden horloge uit z'n vestzak tevoorschijn en zegt dan bijna plechtig: "Het loopt tegen vieren," of zoiets. Vorige week voegde hij er aan toe: "Geert, dit horloge is later voor jou. Dat moeten we maar eens op een briefje schrijven, dan weten de anderen het ook. Dan zet ik er mijn naam onder." Maar dat durf ik voor geen goud. Dat is de goden verzoeken, want ik wil m'n pake nog lang niet missen.

De intieme bovenkamer is bijna m'n tweede thuis. Als pake en beppe 's avonds zitten te skimerjen*, dan doe ik heel voorzichtig de deur open en dicht en schuif een stoel bij de tafel of kachel. Zonder woorden. Ook vanavond.
Op de plattebuiskachel staat het ketelwater te zingen. Het onderste deurtje staat open. Een geelrode gloed kruipt al verder onder de tafel en wint het van het wegkwijnende daglicht. Pake lurkt aan z'n kalken pijp; zijn witte sik wipt tevreden op en neer. En beppe vertelt. Beppe kan prachtig vertellen: spannende verhalen uit de Napoleontische tijd, veertig jaar geleden, toen de Franse soldaten in Bolsward nog heer en meester waren. Toen we klein waren vertelde beppe altijd sprookjes. Dan zaten we op haar knie, op de stoelleuning of tafelrand in een kring om haar heen, één en al oor.

Nu zit ze vol reumatiek en ze kruipt bijna in de kachel. Voordat beppe ‘s avonds de bedstee ingaat, moet ik haar, samen met pake, even helpen: eerst de gebreide broek uit, dan op de pot en vervolgens in bed. Pake zou dat alleen nooit kunnen. Stel dat ik nu eens wegga, hoe zou dat dan in vredesnaam moeten! Ik probeer de gedachte gauw weg te duwen, maar het lukt me niet. Als de olielamp wordt aangestoken en het kaarslicht vreemde schaduwen over de bedsteewand laat dansen, dan is het net alsof kale boomtakken me naar de keel grijpen. De Trynwâlden, Oenkerk, Giekerk, onbekende namen. Ik droom er ‘s nachts van.

-o-o-o-

De naam Trynwâlden* kwam ter sprake toen ik vorige week even bij pake en beppe binnenliep en kennis maakte met de man die er breeduit in de rookstoel zat: Pieter Jaans Mobach van het Grootzand, een grote kerel met een forse, zwarte baard. Hij zit wat stijf in de kleren: net een dominee, al is hij bakkersknecht. Hij is ouderling in pake zijn kerk, de Christelijk Afgescheiden Gemeente. Ik ben een keer met pake mee geweest naar het lokaal ‘Eensgezindheid’ om wever en oefenaar Jelle Bredzee te horen. Hij sprak blijkbaar 'tot het hart van Jeruzalem', maar ik begreep geen snars van die hele diepgraverij.
Pieter Jaans is getrouwd met een zuster van Bredzee: Mintsje. Mobach heeft er een tik van mee gekregen, want zo tussen de bedrijven door goochelt hij wel eens met een bijbeltekst. Niet overdreven, maar toch… Het hoort gewoon bij hem, net zoals de grote trekhond bij Jan Petrolie. Hij heeft een paar donkerbruine ogen die bijna dwars door je heen kijken, maar die ogen kunnen ook twinkelen als hij, in gesprek met pake, goed op dreef is en het verleden ter sprake komt. Dan vertelt hij, almaar met zijn hand over z’n zwarte baard strijkend, over de mensen die het in de Grote Kerk* niet meer konden vinden en ‘s zondags, of soms al een dag eerder, weet ik waar naar toe liepen of reden om maar een goeie preek te kunnen beluisteren.
“Soms liepen we wel een uur of vijf, zes en soms reden we met een stel mensen op een hooiwagen naar dominee Jan Willem

Becking in Heeg. We sliepen dan ergens bij kennissen of soms in een hooiberg," vertelde Pieter Jaans vorige week.
"De mensen wilden het ware Woord horen en geen preek over bloemetjes en bijtjes. Vooral de kleine man durfde het op te nemen tegen de hoge heren. 'Zij wilden geen stenen voor brood!' " En Mobach keek me even vorsend aan.
"Soms kwamen ze in het geheim bij elkaar in een boerenschuur in de omgeving van Bolsward, of in de roef van een schip, ergens op een afgelegen plek. Er werd uit de Schrift gelezen en prachtig-mooi met elkaar gezongen. Meestal wisten ze de grietman wel om de tuin te leiden, want als die erachter kwam, dan stuurde hij er een detachement dragonders op af. De straffen waren niet mals: marteling, gevangenis of een zware boete van ruim honderd gulden."
Ook in de achterkamer van Pieter Jaans hadden ze wel eens een dienst gehouden: "Dan mochten we maximaal met twintig mensen bijeenkomen. 'Maar David probeerde aan Sauls zwaard te ontkomen'. Daarom hadden we in het plafond een luik gemaakt, zodat een man of dertig op zolder ook mee konden luisteren. Wel stond er altijd iemand op wacht. Als de burgemeester of de politie onverhoeds een inval deed, dan hoefden we alleen maar het luik te sluiten en een alleronnozelst gezicht te zetten. Zo waren we dus altijd maar met twintig man bij elkaar."

Pake heeft me wel eens verteld, dat dominee Hendrik de Cock uit Ulrum – die in 1834 het sein gaf tot de Afscheiding – op 27 november '35 op doorreis in Bolsward is geweest om er een gemeente te stichten. Dat is nu al weer elf jaar geleden. De beginjaren waren erg zwaar. De vervolgingen bleven doorgaan. Koning Willem I was geen gemakkelijk heer; meer nog: een despoot. De staat had het volgens hem voor het zeggen in de kerk en daarmee uit. De dwepers, die onrust in de kerk brachten, moesten in het gareel. Niet goedschiks? Dan maar met de karwats!
De koning had het volk op z'n hand. De meeste mensen hadden niet veel op met die 'fijnen'. Alleen één groot man nam het op voor de Afgescheidenen: Groen van Prinsterer. Alhoewel hij hun stap uit de Grote Kerk onberaden vond, bleef hij zich verzetten

tegen onrecht en onderdrukking. Pas toen koning Willem II in 1840 het roer overnam, kreeg de gemeente erkenning van de overheid en het recht om vrij te vergaderen.

Hij zat vorige week op zijn praatstoel, die Mobach. Hij raakte zelfs van streek toen hij vertelde hoe de kleine gemeente er nu voorstaat: "Er is veel armoede, maar dat is niet het ergste. Die roddel en dat geharrewar onder elkaar, dat is net zuurbranden. Het vreet je op! De één weet het al beter dan de ander. 'De één achte de ander uitnemender dan zichzelve'. Ja, ja…Onze Lievenheer zou ze eens goed met de koppen tegen elkaar moeten slaan. De kleine gemeente gaat op deze manier kapot. Mij hebben ze als ouderling ook al aan de kant gezet. Ik wil me zelf niet op de borst slaan, maar ik ben wel dag en nacht voor hen in touw geweest. En nu dit!"
Moedeloos liet hij het hoofd hangen: "Eigenlijk kan ik het me ook wel indenken dat jouw vader en moeder de stap naar de kleine kerk nog niet hebben durven wagen. Ze komen er wel eens, maar toch…"
"Enne… , hoe is het eigenlijk met jou, jongeman? Heb je nog werk of hang je maar wat rond?" Recht voor de raap, zo is de man nu eenmaal, en ik zei dat ik graag wat zou willen aanpakken, maar waar en wat?
"Je zou kunnen proberen om ergens anders in de provincie een baantje te krijgen, of je zou hier in de stad al tontsjeman* moeten willen worden."
Ik trok mijn neus op.
"Nou, dan moet je eropuit. Hebben jullie niet ergens kennissen?"
Hij keek vragend naar pake en mij.
"Ja, in Dokkum," zei pake, "maar daar is de toestand niet veel beter. Alles wat uit Dokkum komt dat zuipt! Het geld zal daar ook wel op zijn."
Mobach glimlachte en vertelde dat hij een paar keer per jaar correspondeerde met zijn zuster in de Trynwâlden: "Onze Beitske woont met haar gezin in Giekerk en als je wilt, dan kan ik wel eens informeren of ze niet een baantje weten voor een fikse jongkerel met een paar stevige handen aan z'n lijf. Je bent niet te beroerd om wat aan te pakken, geloof ik," en hij bekeek me van

top tot teen. Met mijn ruim éénmetertachtig ben ik zeker niet de kleinste.

-o-o-o-

Ik loop rond met een raar gevoel in m'n lijf. Ik wil graag wat aanpakken en hier weg en ook weer niet. Met die brief duurt het nog wel een paar weken, maar stel dat die lui schrijven dat ze wel een geschikt plekje voor me weten. Ik kan het me bijna niet indenken: zomaar ergens bij wildvreemde mensen over de vloer. Wat ben ik nu eigenlijk buiten de stadsgrachten geweest! 's Winters op de schaats en in het voorjaar met de polsstok het veld in. Altijd kon ik de bolwerken en de torens van de Martini en het stadhuis zien.
Eén keer heb ik vanuit de 'Workumer Peerdestal' een tochtje met de trekschuit naar Workum gemaakt. En dan nog het uitstapje met wat buren per paardenwagen naar Hindeloopen aan de Zuiderzee. 's Morgens vroeg weg en 's avonds laat terug. En nu zomaar de wijde wereld in, naar de Wouden. Die spoken me 's nachts door het hoofd.

Een paar weken later – het is al mei – loop ik Mobach voor de uitspanning de 'Hof van Holland' tegen het lijf. Hij stapt net van de kar van een vrachtrijder uit Witmarsum. Zich uitrekkend en gapend zegt hij: "Ik kom uit Arum; ik ben er vanmorgen vroeg al naar toe gelopen en nu kon ik mooi met de vrachtrijder mee terug. Ik heb afscheid genomen van Jelle Broersma van onze kerk. Met al die armoede en dwarsdrijverij ziet hij het hier niet meer zitten. Hij gaat met zijn gezin naar Amerika. Dat doe je niet zomaar even!"
"Amerika? Dat is een eind weg!" zeg ik. We hebben het er vroeger op school wel eens over gehad, maar ik kan me er weinig bij voorstellen. Dat je er niet met de trekschuit of paardenwagen kan komen, dat is me echter wel duidelijk. Een nieuwe wereld.
"Ja, da's wel een heel eind weg… , aan de andere kant van de oceaan," zegt Pieter Jaans. "Je kunt er alleen maar met een zeilboot komen en het duurt wel anderhalve maand voor je aan wal kunt stappen. Dan sta je overigens nog maar op de kust;

daarna moet je wel verder vanzelf." Wat een eeuwig eind van Bolsward en het Skilwyk vandaan, denk ik. Mobach draait zich om en groet een voorbijganger.
"Dan ziet hij Bolsward en Arum van z'n levensdagen nooit weer," zeg ik tegen z'n zwarte rug. De Trynwâlden lijken al niet zo ver meer weg.
"Hebt u trouwens al eens een brief uit de Trynwâlden gekregen?"
Pieter Jaans is met z'n gedachten al lang weer ergens anders. Hij kijkt langs me heen; dan mompelt hij wat en zegt: "Och ja, jongen, dat is ook zo. Het was me helemaal ontschoten. Maandag was ik even in het Sneker veerhuis. Er was met het beurtschip een pakje voor me gekomen: een kaasje, wat kleinigheden en een brief."
Drommels! Ik krijg een kleur; het haar prikt me onder de pet.
"Ja, Beitske, m'n zuster, je weet wel, heeft een kennis in Molenend wonen, smid Freerk Jitses. Die zoekt eigenlijk een baas van een knecht, een vent met een paar stevige handen aan z'n lijf. Daar kun je een ander vak leren, want er steekt geen bakker in je, wel? Je moet niet bang zijn om wat vuile karweitjes op te knappen en je begint op de onderste tree van de ladder natuurlijk, als krullenjongen."
Hij kijkt eens naar m'n blonde krullenkop en ik knik maar van ja. Ben ik dat, een baas van een knecht?
"En je zult van de 'nieuwe leer' moeten zijn, denk ik, want Freerk Jitses is fel op zijn geloof, evenals vele andere Molenenders. Zijn buurman, timmerman Reinder van Wieren, heeft er toentertijd zelfs voor in het tuchthuis in Leeuwarden gezeten."
Ik kijk hem ongelovig aan, maar Mobach knikt ernstig: "Het ging er in de Trynwâlden in die tijd ruig aan toe, dat houd je niet voor mogelijk. Mocht je die kant uitgaan, dan krijg je de verhalen wel te horen. 'Al uw baren en golven gingen over mij heen'. Nu, wat zal ik melden, dat je deze kans met beide handen aangrijpt? Dat van die nieuwe leer, maak je daar maar niet al te druk over. Ze kennen Pieter Jaans en Jelle Bredzee wel en ik zal wel schrijven: 'De jongeling is roodachtig' – nu ja, je hebt blond haar vanzelf – 'mitsgaders schoon van aanzien en de Heer is met hem'." Hij kijkt me wat weifelend aan: "Of niet soms?"

Och, een bijbeltekst meer of minder kan geen kwaad en als ik daarmee aan de slag kan komen! Hij tikt tegen z'n pet en zegt: "Nou, zal ik maar schrijven dat je bij leven en welzijn de komende zomer die kant op gaat? Dan heb je nog even de tijd om erover na te denken."
Hij wacht het antwoord niet eens af en zet de pas erin. En daar deint hij heen op zijn hoge schoenen, de broekspijpen onder de modder.

Ik bekijk de drukte op Dijkstraat en Bargefenne met andere ogen. Schuin in het gelid langs de walkant staan een paar karren en brikken, de disselboom omhoog. Een dikke Belg staat wijdbeens te miegen. De gele waterval zoekt zich een weg tussen de grijze keistenen en drupt over de houten beschoeiing in de gracht. Een jongetje dat er zit te vissen, wordt er koud noch warm van. Zijn pet ligt net in de bedding en wordt een eindje door de stroom meegevoerd. Het lauwe water loopt bij z'n korte broek en zwarte kousen langs in z'n klompen. Maar hij heeft alleen maar oog voor z'n kurk.
Voor de wal liggen een paar beurtschepen. De masten steken net boven de al in jong en lichtgroen blad verscholen lindebomen uit. Een paar opgeschoten jongens zijn aan het rotzooien bij een houten pomp.
"Water verknoeien, rotjongens!" roept een viswijf met twee korven vol aal aan het juk. Ze geeft hen een klets om de oren.
Wat zal ik dit straks missen: mijn stad van een paar straten, grachten en bolwerken.
In gedachten loop ik de brug over naar het Skilwyk. De lanterfanters met hun grote pruim achter de kiezen en de kwitsende, bruin-natte monden zie ik nauwelijks. Ze schamperen wat, maar ik hoor het niet.
De winkelbel aan z'n lange, roestige veer haalt me uit de droom en opnieuw komt weer dat vreemd-weeë gevoel naar boven. De winkel is verlaten, koud en schemerig. De stopflessen en koektrommels staan er doelloos bij. Leeg. Geen brood, geen koek, geen banket meer. Voorbij!

‘s Avonds kan ik bijna geen hap door m’n keel krijgen. Ik vertel aan tafel van Pieter Jaans’ brief en dat ik erover denk om weg te gaan. We praten er met elkaar over: Ja… , als het dan niet anders kan!
Het is al bijna donker als ik nog even de tuin in loop naar m’n vertrouwde plekje op de regenwaterbak. De oude aker, die ik al zo vaak op z´n kop in de bak heb laten plompen, zit als een kameraad naast me.
Hoeveel katten zouden we als kinderen al niet in deze tuin hebben begraven? Een hoopje modder en een ruwhouten kruisje erop, dat was alles wat ervan overbleef. En wat ben ik niet vaak over de schutting geklommen om in de tuin van de slager of melkboer een appel of wat noten te gappen. Ze smaakten nooit lekkerder dan toen.
Al vroeg zoek ik m’n stromatras op zolder op. Ik trek de dekens over het hoofd en denk aan vroeger toen we als kinderen nog met z’n allen bij heit en mem op de slaapkamer lagen. Niet altijd direct slapen. Verhalen vertellen, zingen en al fantaserend tikkertje spelen. Ik heb een prachtige jeugd gehad en lig nu op de wip om weg te gaan. Het is donker. De zolderbalken kraken geheimzinnig.

HOOFDSTUK II

Martinytoer
Hoe moai en fredich stiesto dêr,
suver getten as út stien,
mei de âlde gevels allegear,
*of wie de tiid net gien.**

AUGUSTUS 1846

Bij de doopsgezinde kerk aan het eind van het Skilwyk zijn een paar jongens met een varkensblaas aan het schoppen. Een ander stel komt vanaf de Nieuwmarkt al klompestampend over de boogbrug. Ze geven hun hoepels een flinke mep, zodat die de brug af stuiteren en tegen het ijzeren kerkhek op vliegen. De koster, die in de tuin aan het wieden is, schrikt zich lam en keilt een paar fikse scheldwoorden over het hek, die volgens Pieter Jaans wel niet in de Bijbel zullen voorkomen.
De jongens pakken vlug hun hoepels, steken hun tong uit en gaan ervandoor. Maar als ze mij zien, roepen ze treiterend: : “Ah, lange bakker, fijne bliksem, hebben jullie nog wel wat te vreten thuis nu de broodjes op zijn? Weten jullie ook eens wat het is om te verrekken van de honger!” Ik doe een paar stappen in hun richting, maar dan hollen ze al scheldend de brug weer op.
‘Fijne bliksem, verrekken van de honger…’ De woorden blijven haken en ik loop in gedachten de trap op naar het bolwerk, richting Sint Janspoort. Het is nog geen twintig jaar geleden dat die poort gesloopt is. Nu ligt er een kale, houten brug. De wieken van de beide stellingmolens aan de Leeuwardervaart houden het amper draaiende. Er staat bijna geen wind.
Op het Oosterbolwerk, onder het dichte bladerdak van de oude iepen, is het schaduwrijk en minder warm. De bladeren van de onderste takken zijn grijs van het stof. Het is ook al augustus. Vier dagen geleden, zaterdag de eerste, was mijn verjaardag. Nu ben ik twintig.

-o-o-o-

Hier op het Bolwerk heb ik met een paar vriendjes voor het eerst in de berm liggen roken. Toen was ik twaalf. Wat pijptabak in een stukje papier rollen en aansteken. Groot doen, de rook inzuigen. Het zweet brak me uit en ik kreeg een slap gevoel in m'n benen. 's Avonds moest ik overgeven.
"Alle begin is moeilijk," zei pake, maar mem foeterde: "Heit moet die jongen het roken niet leren!"
Pake zei alleen maar: "Hui, hui, hui…", en hij glimlachte wat achter zijn witte snor en sik. Die snor is wat bruinig van al het roken van een sigaar of pijp.

--o-o-o-

Bij de oude jodenbegraafplaats loop ik schuin het Bolwerk af en bij elke stap wordt de Martinikerk groter en groter. Ik voel me een mannetje van maar een paar stenen hoog. De brede, gele reus met z'n leiblauwe rug steekt z'n stompe duim de lucht in en ik kijk naar de hitsig brandende zon en de witte plukken stapelwolken. De zon deert hem niet, evenmin als storm, regen en winterkou. Hij staat er al eeuwen, onaandoenlijk, net zo tijdloos als de oude iepen op het Bolwerk. Ik zou wel een klein plekje in hun hart willen hebben, tussen de brede muren en dikke takken, en ik fluister: "Vergeet m'n naam niet."
Ik slenter een eind de Grote Kampen op. Een oude handkar staat verdwaald dwars over de weg. Het is één en al steegjes en op een bleekveld ligt wat schamel wasgoed. Is het verbeelding of kan ik de armoede ruiken? Hier moeten honderden mensen als haringen in een ton bovenop elkaar wonen; ook aan de overkant van de gracht, op de Kleine Kampen.
Even verderop, bij het bruggetje, staat een groepje mannen en vrouwen druk te praten. De vrouwen met de vuisten in de zij, de mannen met de handen in de zak en de pet scheef op hun hoofd. Als ze mij zien aankomen, vallen ze stil en ik bespeur dezelfde felheid in hun ogen als bij die straatjongens van zonet. Ik ben niet bang uitgevallen, maar ik heb geen behoefte aan schamper praat. Ze nemen me argwanend op: m'n blauw-wit-gestreepte kiel, m'n nieuwe, gele klompen. Ik voel me bijna schuldig. 'En wij

verrekken,' denk ik. Ik hoor het hen al zeggen en keer me om. Dan maar over de Katterug naar de Dylakker.

Ik loop toch maar wat rond: alles nog eens opnemen en diep in mezelf een plekje geven. Voor later. Aan de andere kant van de Martini, langs de grachtswal, staat een wasrek, vlak naast een ijzeren pisbak. Ik neem er de tijd voor en hoor het water in de gracht sijpelen. Vlakbij ligt een schip. De zwaarden zijn opgetrokken, de mast priemt naast de toren als een stopnaald de lucht in. De schippersvrouw kiepert een emmer vuil water overboord.
Ik loop de Dylakker af en bokjespring nog één keer, als een kleine jongen, over de stoeppalen. In de Elzesteeg zit schoenmaker Willem Arjens in de schaduw, de ijzeren driepoot op z'n knieën. Als hij mij ziet aankomen, roept hij: "Ah, de jonge bakker Van Dam, als ik me niet vergis. Kun je het hier in Bolsward niet meer vinden, jongen, en ga je op de bonnefooi naar de Trynwâlden?"
Het lijkt een grapje, maar het steekt me wel. Hij moest eens weten. Dat heeft Mobach hem natuurlijk verteld, want Willem Arjens is diaken in dezelfde kleine kerk. Alle twee zijn ze recht voor de raap. Geen wonder dat ze elkaar wel eens in de haren vliegen, al zou je dat van deze mensen niet direct verwachten.
"Houd je maar bij je leest," zeg ik wat stekelig, "en bedankt voor uw bemoedigend woord." Hij voelt de pripper*. "Nu, het beste dan maar… , ik bedoel het goed, hoor jongen. Misschien komt het wel van dit ding, dat ik zo af en toe wat scherp uitval," en hij begint opnieuw verwoed met de els in het zoolleer te punniken.
Ik steek m'n hand op en slenter door de steeg de Kerkstraat in. Voor de joodse synagoge staan drie mannen, met bolhoed op en een lange zwarte baard, druk te klassineren. Er wonen wel een honderdtal joden in Bolsward. Elke zaterdagmorgen komen ze bij elkaar in de sjoel. Ik blijf even staan. Het is een mooi gebouw, nog maar een jaar of zes oud, met pilaren naast de ingang en een halfrond glas-in-lood bovenlicht.
Ik kan geen klap verstaan van wat de mannen zeggen. Het lijkt wel Koeterwaals, hetzelfde taaltje als dat van de hannekemaaiers* die kort voor de hooioogst massaal op het Marktplein staan te wachten om door een boer ingehuurd te worden.

Ik ken deze joden niet, evenmin als al die anderen in de stad. De meesten zijn kleine handelslui. De enige die ik ken is kleine Levi. Wie kent hem niet? Hij scharrelt met zijn handkar en eeuwige neusdrup bij de deuren langs om vodden en oud ijzer: “Ouwe fodde...!”
De stadhuistoren slaat het kwartier. Die heeft, net als de Martini, ook al heel wat Bolswarder geslachten zien komen en gaan: rijke lui en arme donders, jong en oud. Dichter Gysbert Japix en onbekende straatvegers die dag in dag uit de paardenvijgen bij elkaar bezemen. En altijd maar weer gingen ze dood. Of weg!

Als ik bij de Polstraat kom, zie ik voor het stadhuis een grote volksoploop. De roerige menigte schreeuwt om werk en eten. Er broeit iets in de stad. Dat kan ik op m’n klompen wel aanvoelen.
De mensen zijn kennelijk ten einde raad. Het kan wel eens een barre herfst en winter worden. Brood en bonen worden almaar duurder. De prijzen vliegen omhoog. Een kwart roggebrood kost nu al een kwartje, terwijl een arbeider met niet meer dan zes gulden in de week thuiskomt. Dan mogen ze nog de handen dichtknijpen ook; de meesten zijn werkloos. Er wordt veel gestolen en gebedeld. Dat zal nog wel erger worden. De meeste vrachtrijders en schippers vertellen hetzelfde verhaal. Overal op het land staat het gewas er treurig bij. Het aardappelloof wordt al bruin en sterft vroegtijdig af. Er zit ziekte in de aardappels; ze verrotten in de grond. Ook het graan staat er verlept bij met dit broeihete weer. Op het platteland kunnen de mensen met een eigen stukje moestuin bij huis zich wat langer redden, maar in de steden is het één en al onrust.
De lucht is helder, de zon schijnt fel, maar in de Polstraat hangt een dreigend-donkere sfeer. Vorige week zijn bij een paar winkeliers aan de Grote Markt de ruiten ingegooid. Er werd geplunderd. Het volk is nu ook door het dolle heen. Enkele oproerkraaiers hebben in elke vuist een grote steen. Als de burgemeester op het bordes verschijnt, begint de menigte rauw te razen. Er vliegen stenen door de lucht. Ze ketsen tegen de muur en tegen de leeuwen op de balustrade en stuiteren dan als hagelstenen over de trappen naar beneden.

Kennelijk heeft het stadsbestuur vorige week leergeld betaald, want even vlug als de burgemeester maakt dat hij binnenkomt, buitelt een stel dragonders de deur uit en de trap af achter de stenen aan. Met de blanke sabel houwen ze er meteen op in. Het volk stuift alle kanten op, sommige mensen met de handen aan hoofd of arm. Eén man blijft met een bebloede kop op de keistenen liggen. Hij heeft een flinke optater gekregen. Het donkerrode bloed druipt over de stenen. De gewonde man wordt naar het gevangenispoortje aan de westkant van het stadhuis gesleept, evenals een paar andere oproerkraaiers, die uitzinnig, met het hoofd voorover, op de dragonders in rammen. Maar ze verliezen. Het heeft wel iets weg van het Kollumer Oproer* waar pake me over vertelde.
Vrouwen en kinderen jammeren en snotteren. Eén vrouw tiert: “Ik fecht me doad foor myn kienders. Se hewwe gien kleren meer an 'e kont en gaan met de honger in 'e hals op bêd!” Dan ziet ze mij: “En dou, ferhippeling, dou loopst hier mar in dyn moaie kiel en op nije klompen. Oanze kearels daar wurde halfdoad slagen. Gruwelijk. De duvel sou der fan in 'e broek skite. Armoedsaaiers binne wij wurden. Wij mutte de hand ophouwe!” De vrouw is finaal over haar toeren. Ik ben verslagen. Ze begint onbedaarlijk te huilen, met lange uithalen.
Wat een ellende! Ik sta er machteloos bij en even later loop ik de andere kant op. Ik heb geen behoefte aan een klap met een sabel. En dan zeker ook nog het cachot op de stadhuiszolder in. Dan maar liever naar de Trynwâlden.
In gedachten loop ik het Hengstepad op. Het koepeltorentje op de Broerekerk steekt wit af tegen de blauwe lucht. De kerk is al even breed in de schouders als zijn grote broer de Martini. Het plein is zo droog als kurk, de kleigrond is hard en zit vol barsten. Het puin is allang in de grond weggetrapt. Ik kijk om me heen.

-o-o-o-

Wat heb ik hier vaak na schooltijd gespeeld. Knikkeren en tollen. Of kampvechten en op elkaar in rammen. Ik was toen nog maar een jochie. Liefst zat ik op de brede rug van grote Durk. Dan was het net een riddertoernooi. Met kromme rug ramde Durk op de

anderen in en ik sloeg er met mijn houten sabel op los. Eén keer kreeg ik zo'n oplawaai, dat ik steil achterover sloeg en met een duizelige kop tussen Durk z'n vuile klompen bungelde. Hij dumpte me in de schaduw voor de kerkdeuren, hees een andere ridder op z'n rug en ging opnieuw de strijd aan. Hij was niet kapot te krijgen.
Een mooie tijd. Toen was het nog spel, nu slaan ze elkaar in volle ernst de hersens in. Waar draait dit allemaal op uit?
Ik kan me indenken dat er mensen zijn die, ten einde raad, de grote sprong wagen naar Amerika. Wat is dit hier voor leven? Die mensen van de kleine kerk ook: jarenlang zijn ze getreiterd en vervolgd. Nu worden ze sinds een paar jaar wettelijk geduld, maar in de praktijk wijst men 'die fijnen' nog altijd met de vinger na; ze worden geschouderd of doodgezwegen. Het is vaak arbeidersvolk en dat vangt altijd de eerste klappen op als het tegenzit.
De meesten van hen zijn volgens pake zo arm als een luis. Kerkgeld kunnen ze niet betalen, zodat in andere gemeenten soms voor de kleine gemeente in Bolsward gecollecteerd moet worden. Geen wonder dat deze mensen met al die werkloosheid, honger en ellende opstandig worden en elkaar in de haren vliegen. Wat een geharrewar onderling, zelfs in de kerk. Zit dat nu ook in de lucht, net als die aardappelziekte? In het begin waren ze eensgezind geweest. Ze stonden altijd voor elkaar klaar. "Eén van ziel," zei Pieter Jaans. "Nu houwen ze er zelf op in om elkaar geestelijk een kopje kleiner te maken. Iedereen waant zich een apostel van de zuivere leer. En dat net in een tijd dat de boel op springen staat."
Zou Jelle Broersma uit Arum, waar Mobach van vertelde, dan toch gelijk hebben door zijn heil ergens anders te zoeken? In Amerika is ruimte te over, er is werk en vrijheid om te geloven wat je wilt.
Van Pieter Jaans heb ik een blaadje gekregen waarin staat, dat veel mensen uit Duitsland naar Amerika zijn geëmigreerd en later ook vanuit de Gelderse Achterhoek. Daar wonen twee jonge dominees die deze emigratie enorm stimuleren, een Antony Brummelkamp en een Albertus van Raalte. Beiden behoren ze tot de kleine kerk.

Op de eerste bladzijde van het vlugschrift staat met grote letters: ‘Landverhuizing, of waarom bevorderen wij de Landverhuizing naar Noord-Amerika en niet naar Java?’. Die dominees schrijven dat ze emigratie zien als een door God gegeven uitweg voor de ‘afgescheidenen’ om uit het dal te klimmen, zowel geestelijk als maatschappelijk: in Amerika is vrijheid van godsdienst en onderwijs en kan een nieuw bestaan worden opgebouwd. Hun staat een groepsgewijze emigratie voor ogen. Ze willen als groep een kolonie stichten in de nieuwe wereld, een kolonie van geloofsgenoten. Die zouden dan op eigen wijze hun leven kunnen inrichten om niet verstrooid te raken tussen mensen met een andere taal, godsdienst en zeden.
Het maakte me nieuwsgierig en ik heb Mobach al eens gevraagd of hij niet wat meer wist. Maar die weet ook niet meer dan wat Jelle Broersma hem verteld heeft. “Maar,” zei Pieter Jaans, “Jelle heeft me beloofd te schrijven. Ik houd je op de hoogte. En in de Trynwâlden zul je er zeker meer over horen. Daar is het woord Amerika ook al eens gevallen.”

-o-o-o-

‘Amerika! Amerika… !’ Diep van binnen begin ik een flard van een deuntje te neuriën. M’n maag neuriet mee. Wat zal het straks worden: de Trynwâlden of nog verder?
Ik steek het plein over naar het Hoogje. Bij het voormalige Heeremahuis staat de poortdeur open. Het is nu een boerderij en dat is te ruiken ook. Door de deur en net boven de mestvaalt zie ik nog een stukje Zuiderbolwerk. Achter een hek liggen een paar koeien sloom te herkauwen. Het is heet en vreemd stil in de straat. Net zondag. Ik zoek de schaduwkant van de huizen op, steek de Witherenstraat over en loop even verder de smalle Gortsteeg door naar beneden. Nu merk ik dat de Hoogstraat ook echt hoog ligt.
Het donkergroene grachtwater van de Wortelhaven stinkt enorm. Hier kan bijna geen schip meer afmeren. Bij de palen is de grijze derrie al te zien. Even verder, aan de overkant op het Grootzand zie ik het Sneker Veerhuis. Daar moet ik me morgen al vroeg melden. Ik ga met de potschipper naar Sneek. En dan verder…

De potschipper wacht niet. “Donderdag half zeven in het Veerhuis,” heeft hij gezegd, “en anders zie je maar dat je met een beurtschip of een vrachtrijder in Sneek komt. Eigenlijk mag ik niet eens passagiers meenemen. Maar vanwege je pake, nou ja…”
De Zandpoort, de enige waterpoort in de stad, is bijna met de grond gelijk gemaakt. Alleen de stenen boog staat er nog, nu met houten brugleuningen. Daar vaar ik morgen onderdoor, het Kruiswater op en dan naar Sneek.
De stadhuisklok slaat zes uur. Ik moet maken dat ik thuiskom. Achter de Smeden beslaat smid Timen net z’n laatste paard. Dat is zwaar werk. Die kerels hebben heel wat in hun mars. Dat zou ik nu ook kunnen worden: smid. Ik heb er het postuur wel voor.
Het stinkt hier altijd naar verbrand hoefhoorn. De nieuw-beslagen Belg komt loom van zijn stee. Smid Timen geeft hem een klap op z’n gladgeregende kont en daar sukkelt hij heen, over het bruggetje en dan rechtsaf naar het eind van het Skilwyk. Hij kan de weg naar huis zo langzamerhand wel dromen. Zijn zware poten met zwarte vetlokken slaan vonken uit de keistenen. Ik ga linksaf de straat in, net zo traag als die dikke Belg. M’n laatste avond thuis.

Na het avondeten voel ik me rusteloos en slenter nog wat op het Bolwerk om. Een jong stel drijft traag voorbij in een roeiboot. Ze blijven steken in de rietkraag aan de overkant, maar merken het niet eens. Ik voel me weemoedig en alleen. De boot schommelt en het licht van de ondergaande zon schommelt mee in het kabbelende water. Zwaluwen scheren hoog door de lucht, op zoek naar een laatste hapje mug. Kleine acrobaten zijn het, altijd op wieken.

Pake en beppe zitten in de schemerstilte als ik nog even binnenwip om afscheid te nemen. Ik ga in een stoel voor het raam zitten. We doen er het zwijgen toe. Het is een vredige avond, maar alle drie denken we aan hetzelfde. Afscheid nemen, ik weet nu wat het is.
Als ik voorzichtig opsta, komt pake ook overeind. Ik zie zijn donkere silhouet tegen het bleekgrijze raam. Zijn gezicht kan ik nauwelijks ontwaren, maar zijn grijze ogen moeten wel ernstig